

W

КУР'ЄР

КРИВБАСУ

1994
червень

5-6

підтримав із фронту у критичну хвилину життя, пробачив... «А що пробачив? Чи ж у тому що сталося, винна тільки я одна!» Та у серця своя пам'ять, від якої не можна закритись, двічі повернувши ключ у дверях, яка не дає забути горе і воно стає незабутнє...

Непрошена сльоза скотилась по щоці, впала на руки, обпекла, мов огнем. Тремтячою долонею жінка торкнулась почервонілих очей, витерла набіглі сльози і, тяжко зіт-

хнувши, спробувала відірвати підкладку пальта. Однак та не піддавалась, немов була зовсім нова. Тоді Тамара Іванівна взяла ножниці, підрізала шов, і, з силою потягнувши на себе, відірвала тканину.

І в ту ж мить на підлогу метеликами полетіли зжовклі від часу папірці. Жінка не відводила від них оторопілого погляду. Страшний здогад наповнив жахом її великі густозелені очі, немов металевими руками здавив горло. Нараз кімнатну

тишу прорізав крик. Тамара Іванівна вхопилась рукою за серце, раз-другий ковтула повітря, і, вже не володіючи собою, почала повільно зсуватися із стільця. Все ближче і ближче до підлоги, з якої нерозуміюче дивились на неї хлібні картки...

Мати української демократії

ВАСИЛЬ СКРИПКА
ЛІТЕРАТУРНИЙ ЗАПИС
м. Кривий Ріг

НУ, ДОБРЕ, як ви проситеся, А ви певні, що як ви відмовитесь, вас все рівно візьмуть? Кажу: «Поспітайте у них. Це така стаття, що все рівно повезуть. Мертву, а повезуть».

Так я з цим начальником етапом поїхала. Їхали ми — Харків — Свердловськ. Їхали ми три дні. Час від часу стояли, то наші вагони відключали, то заганяли десь там в тупик. Це процедура досить довга і забарна.

Коли ми вже мали приїхати, знала вже, що до Свердловська, я десь почула між людьми. Там уже були такі свідущі люди, не один раз цей етап долали. Я виявила, що у мене замочок на чобітку не захищається. Я попросила, щоб підійшов начальник конвою. Подивувалася, чому саме йому. У мене особлива справа, скажіть, що я його кличу. Він спить. Хай, потім. Я кілька разів нагадувала. Нарешті, він підійшов. Я кажу: «Ви знаєте, у мене до вас є прохання. Немає ні шнура, ні бинта, нехай мені дадуть яку-небудь ганчірку таку, щоб я могла порвати і зав'язати свої чобітки бо як я буду йти». Ану, каже, дайте я подивлюся: в моєї жінки все така проблема, може я щось зроблю. Він пішов і згодом приніс і каже: «Тепер добре. Це замок ще непоганий». Він мені полагодив замок. Я не знаю... Я знаю про суворість конвою. Я знаю і про цих начальників конвою, що собі дозволяють все. Я не хочу його хвалити. Але хочу сказати, що він у данім випадку щодо мене вчинив по-людськи. Уявіть собі, як же я виглядала, що навіть начальник конвою і той зжалувався (плаче), а ті кадебісти у київській тюрмі так

знущалися з мене цими допитами і таке інше.

Коли ми вийшли і треба було йти до Свердловської пересильної, начальник конвою взяв мої речі, дав якомусь блотному (сміється), що нічого в нього не було. Він був голий як сокол, дав йому й каже: «Неси!» Я ще подумала, що може вже й попроситись з тими речами. Не сказала нічого. Засумнівалась тільки. Але була міна, видно переляку, бо він сказав: «Не бійтесь! Він тут нікуди не втече» (сміється). Оце такі комедії в дорозі.

На Свердловську мене закинули в камеру, ну, звичайно, до блотних, бо там таке перенаселення було, стільки народу, що ніде було одну душу вткнути.

І поселили мене в манесеньку камеру. Блотні мене дуже не привітно зустріли. Кажуть, нам ще бракувало стару бабу сюди. Самі молоді і, можна сказати, здорові дівки. Нема ж місяця! Він каже: «Вдвоєм будете спати». Кажу: «Не турбуйтеся... Спій окремо. Я буду на підлозі». Тоді дівчата ці до мене трохи пом'якшали. Я була невимоглива. Поклала під голову вузол і лягла. Але через мене треба було ходити в туалет. Там була каналізація. Отже, вони переступали через мої ноги. Їх там, здається, було четверо, камера невеличка, якась особлива.

Стали вони питати, за що я. Я подумала: не буду я їм казати за що — яка то буде реакція. Кажу: «За взятку». — «А велику взятку?» — «Ні, — кажу, — 50 рублів». Вони розсміялись подивовані. Це були — одна з Харкова, друга з Одеси — проханжей дівки були. У них під ногами все горіло. «75 лет. И за взятку. Ну й звери же такі!» Нематюкали вони всіх слідчих (сміється). Обляяли. А потім мені стало погано — я зомліла. Вони зауважили це. Як зауважили і злякалися. Вони всі страшенно забобонні. Злякались, що я тут можу по-

мерти таки у їх камері, а це погано, погана прикмета (сміється). Стали вони гупати. Я просто лежала коло дверей. Не могла звестись. Стали лікаря викликать. Не підходять там на їх виклики. Як стали вони всі разом гукати. Я вже очунилася, злякалася: «Ой, не стукайте так дуже, бо, може, ще й покарають вас». — «Хай заберуть вас. Чого вони нам мертвяка підминули!»

Прийшла лікарка. Подивилася на мене. Поміряла мені тиск. І санітарок швидше покликали. Санітарки мене — я вже ногами тільки перебирала — привели у їхню якусь таку лікарняну кімнатку, невеличку, бо їхня лікарня, очевидно, я думаю, що лікарня там не мала, але по якимсь статтям вони сортують людей, отже вони мене привели — восьмеро нас там було, і ті всі люди працювали, помагали, обслуговували корпус окремі. Що ж то були за окремі корпуси? Виявляється, що там були, у Свердловську сиділи адвокати, юристи, судді за якісь свої злочини, чи то взятки, чи інше, і мені розповідали, які вони чемні люди, як їм працювати з ними легко. Вони там збирали і брудну білизну, і розвозили їм їжу, пресу приносили і т. д. Оце була та частина привілейованих, які здійснювали радянське судочинство. Але покарані. Скільки їх було, не знаю, хоч, видно, досить чимало, бо то цілий був окремих коридор. Мене там стали лікувати. Трошки відходили.

Наступний етап. Тут в етап взяли без всякого тертя. З цього Свердловська мене повезли... Десь я тут протрималася 10 днів, поки лікар дозволила. Я забула, яка перша наступна зупинка була. Знаю, що Красноярськ, Іркутськ. Я побачила в Іркутську Там мене, не без пригоди, ввели в велику етапну камеру. Люди лежали на підлозі, під нарами, в проходах, переступали один одного через одного.

Надзиратель увів і каже — звернувся до людей: «Ну, ви нас все упрекаєте, какиє мы бессердечные люди. Вот старушка — кто хочет уступить место?» Ніхто не поворухнувся і ніяк на це не відреагував. Він не довго намовляв, повернувся і пішов.

Я довго сиділа там на довгій такій лаві. Потім якась худенька жіночка каже: ось тут вікно, то тут холодно, квартирка не зашклена, може тут примоститесь. Я була дуже рада. Хоч на мене трохи вітром дуло, але я в теплій одежині, тільки роззута, так там і лежала.

У мене високий тиск. Ліки привозять медсестри під віконце. Кожен підходить і каже сам, що в нього чи живіт, чи голова болить. Коло понять було обмежене, і вона видавала на свій розсуд, без огляду лікаря. Мені давали від тиску таблетки, як потім виявилось їх пити було не можна, бо в мене глаукома. Раунатін — то якраз мені страшенно шкодило. Ще забула вам сказати, що перед тим, як мене відправити у цю пересильну камеру, то я брала з собою ліки, мені не дозволяли. Але я сказала, що в мене глаукома, і я повинна тричі закапувати. «Придет сестра і закапаєт». А там хтось із хворих сидів і каже: «Коли ж та сестра буває. Коли приїде, коли й не приїде. Раз в день, то й слава Богу. А то ж — тричі». Хтось мене там підтримав. А цей мені надзиратель старший не дозволяв. Він уперся і я уперлась. А він тоді й каже: «В вас такая статья, что вы должны вести себя немного лучше, без таких резких требований. Вот тут приезжал один... Как же его фамилия? Слушай, Иван, ты не помнишь, как фамилия человека... Что то на букву... Се... Се... Се... Вот забыл, Вот он был какой выдержанный человек. Ну, что-то нужно было и когда мы сказали нельзя, он послушался». — «А я не могу послушаться. Мне нужно глаза закапывать». І доти вимагала, поки мені не дали ті каплі. Виявляється, то їхав Сверстюк через ту, їхню тюрму, і вони його запам'ятали. Розмову, манеру триматись (він стриманіший, очевидно, ніж ви у поводженні з органами? — В. С.). Так, він стриманий. Він вихований. Я з ними... (Ви не погамована, як всі жінки. Але ще й така ситуація — В. С.). Я не могла їх терпіти. Як вели слідство, вони писали протоколи. А я протоколів не писала. Ви уявляєте, щоб не писати протокол, треба було відвоювати собі це право. Але я мусила його відвоювати, бо у нас був договір між членами

української групи — не вести з ними протокол. Всі попередники наші вели протоколи, підписували слідство. Ми — мовчали. Матусевич ні одного протокола не підписав. Вони його по східцях пропускали, як я знаю. Лук'яненко — так само. Лук'яненко навіть на суді, уже коли його судили в селі, то він сказав: «Я вас прошу — заберіть мене в камеру, судіть без мене». Отакі були суди.

(Далі між нами перебіг такий діалог).

— Він же юрист, Лук'яненко? То він мав якісь підстави, законні, що це можна вести себе саме так.

— Так. Він адвокат. Він скінчив Московський університет, юридичний факультет. Його кінчав і Горбачов.

— Лук'янов.

— Лук'яненко навіть був секретарем партійного осередку. Він же член Компартії був.

— О-о-о! Так він великою шишкою міг бути. Йому б там десь до ЦК, Політбюро була доріжка, якби він ого... не познайомився може з вами?

— Вибачте, то ще треба належати до того клану. У них свій клан. Вони один одного підпирають. Бо через те, ми й опинились у такому становищі, що сьогодні треба міняти все ЦК. Лишити може тільки одного Горбачова.

— То великі плани, — зі сміхом. — Одне діло було колись так замахнутися на Хрущова, і все-таки, як Ви ото з сестрою Вірою. А зараз бачите, до чого колективне керівництво дійшло.

— Ви знаєте, коли Хрущов їхав на дачу, то такий ескорт машин був. Як до нього доступитись можна?

— Увесь рух перекривався.

— Правда. Він їхав по Житомирській. То як до нього можна було підійти? Між іншим, я своєю слідчому казала: «Ну як практично? Я ж не безумна. Ми з сестрою не безумні, Ви ж вигадали це. Я ж не можу вам цього підтвердити. Давайте свідків». То слідчий Куценко казав мені таке: «Какиє нужно доказательства! Одно доказательство — ваше собственное признание». І вбивали з мене признание.

Ну, отже, сиділи ми на пересильці цілих два тижні, навіть більше двох. Люди кричали, вимагали, щоб швидше брали в етап. Умови були жахливі. В баню водили — сточна вода не сходила, по коліна в калюжі. Ми могли туди упасти. Далі. Ні виспишся. Я там познайомилася з таким контингентом! Я не знала людей! Я не знала нашого суспільства, пане Василю! Уявіть собі, я, людина, що весь час займалася громадськими справами, або тоді,

коли я вчителювала у школі, або тоді, коли я працювала у Київській облспоживспільці, виїжджала в райони, я увесь час мала справу з людьми, я знала людей села, знала інтелігенцію, таких людей, які ходять на вечори, на концерти, знала їх у магазині, на вулиці, але я — не знала людей. І тут я побачила, що **хворе наше суспільство**. Там була одна молода дівка, яка на всю камеру, а нас там було багато, розповідала, що її засудили за проституцію. Що каже: «У мене було 25 свідків. Але треба було поставити 125 — то теж мало». Такі жахливі речі. Бачила юнок малих, яких ще не можна було судити, то вони відбули строки у колоніях для малолітніх, то їх якраз переводили в табори. Я бачила тих дітей. І це діти Півночі, діти Росії. У них таких довгих, як у мене, етапів не було. В основному то люди, засуджені по битовим строкам. Між іншим, цікавий момент я повинна вам підкреслити — вони відбувають строк, покарання у своїй республіці, а тільки особливо небезпечні злочинці бувають на далеких таборах. І до особливо небезпечних злочинців зараховували і людей, засуджених по політичних мотивах. Вони ніколи не відбувають покарання у себе на Україні, їх везуть в найтяжчому кліматичному відношенні, в постачанні і т. п. Люди там перебувають непристосовані до природних умов. Інша річ, якщо ти там народився. У genaх в них є той самозахист, тоді як ми того самозахисту не маємо. У таких умовах ми відбуваемо строки покарання і такі довгі етапи по перевозу нас. Найдовший етап. Я не знаю чи ще хто-небудь із найтяжчих злочинців мав етап 105 днів, такий, як у мене. Я в багатьох питала людей, скільки ви були на етапі. І коли я називала ту цифру, люди брались за голову: «Да что вы! Да не может быть таково!» Так от, таке було.

Отже, у Іркутську я довго була. Врешті, мені було дуже погано. У них не було і ліків, що я попросила. То я зажадала лікаря. Надзирателю я казала: «За тією статтею, за якою я засуджена, я повинна бути в окремій камері. Ви допускаєте порушення, що ви мене поміщаєте в загальну камеру. Я не маю нічого проти, якщо я з ними сиджу, — це вже я адресувалась до своїх колег по нещастю, — але ви закон порушуєте, окрім того, що немає ні місця, нічого».

Викликала лікаря. Прийшов бравий такий молодець. Бравий, гарний чоловік. Як він скептично вислухав мене! З якою презирливістю він дивився на мене і казав мені: «Вы

еще с претензиями. Скажите спасибо, что вы в этой камере. А мы вас могли просто в одиночку, в карцер и сидели б вы там, в неотопленном помещении». — Так це було б порушенням закону! — я кажу. — «Так и что же нам делать! Войдите в наше положение, наша тюрма рассчитана... (не пам'ятаю, на яку цифру, хотілося б назвати), но в ней содержится в 10 раз больше». Отже становище.

З Іркутська мене повезли в Красноярськ. У Красноярськ мене взяли в лікарню. Саме взяли, бо мене уже засадили з потяга, вели попід руки, привели і я не дивилась, чи є стілець, чи лава, треба було стояти, доки пройдеш перевірку етапних документів, — я просто сідала, випрямляла ноги, хилила голову. Не то спати, не то вмирати — в отакому стані взяли мене до лікарні.

У них, видно, теж не було окремої камери. Вони щось придумали, але підселили до мене стукачку. Стукачка була доволі симпатична людина, намовила мене написати листи.

Каже... «Я тебе устрою. Я тут живу...» І я зрозуміла, що вона тут «где-то, что-то» робить. І ця їхня стукачка в камері тільки спала, а перебувала більше там.

Я написала кілька заяв, кілька листів. Один лист я написала до Чарочкіної у психо-неврологічний диспансер республіканський, що мене комісувала. Другий написала до завідувачої відділом судової експертизи і корила, що я 5 днів була під стражею, що вона мене тримала там незаконно і що я 5 днів могла бути на волі. Я так мріяла про ту волю, про нашу «волю» в лапках. Я жалкувала за 5 днями, а попереду у мене було п'ять з половиною років.

Отже, з цієї камери мене теж довго не брали. Етапний начальник не хотів брати. Нарешті, мене на показ вивели. Подивився він на мій бадьорий вигляд, бо 75 — це вже, здається, що треба попід руку вести, і дав добро.

Так, Ніколаєв на Амурі, де я відбула більше місяця, одна в камері, після дезінфекції клопів і різної нечисті. Не провітрене приміщення. Не знаю, як я тільки витримала.

Потім Хабаровськ. Зустріч ще з одним слідчим. Йому цікаво було подивитися на політичну, яка їде в 75 років, з якою метою її везуть. І я не хотіла з ним говорити, не хотіла сваритися.

Погода на Аян була не льотна. На Аян два транспорт: або літаком — це цілий рік, або пароплавом — тільки під час навігації (найкоротший час — це 2—3 місяці). Отже,

на літак я не попала через погоду.

Тоді — на пароплав, до Аян.

Хата — 300 метрів від берега Охотського моря. На великій широкій вулиці Вострецова. Якутська хата, що її треба було цілих 3 місяці ремонтувати, щоб лишитись у ній зимувати. Сама я там була. І то мені пощастило, бо якути мають хату невеличку, а більші сіни, в яких вони тримають зимою свою худобу. Ці сіни заложені були рубленими дровами. Вони мене рятували в часи заметів, коли хата моя стояла, як стіг серед поля, як кочугура снігу. Я залишалася по кілька днів закрита, без виходу надвір. Бочка одна з водою в хаті, а друга, порожня, до вулиці ближче, 35 метрів. У добру погоду в бочку води заливали. А її треба було миттю переносити, 20 відер в хату, бо замерзне. Траплявся й перебої, коли треба набирати воду нову, у тебе третина бочки, — погода зміниться: тиждень мете, а другий — треба ждати, поки тебе відгорнуть, відкопають у снігу.

Мені були такі випадки, що вітер пошкоджував електросіть, і я залишалася у хаті без світла. Палила свічку. Вікна занесені. Двері занесені і я одна в тій хаті і не знаєш, коли ти вийдеш на світ. Це над дорогою хата. І люди, йдучи, питали: «Чи вона там є? Чи вона жива?» Сусіда казав: «Та, мабуть, жива, бо вчора ще з димаря дим ішов». Отак я сигналізувала людям про те, що я ще жива.

Раз моя Людоочка, що працювала в магазині, розсердилася на моїх сусідів, коли сказали «та ще жива — учора диміло». «Та ви ж мужчини, взяли с б та й відкопали її». Взяла лопату, і я чую, як хтось горне сніг. Раптом сніг з вікна сплидає. Світ божий надворі! Світло. І Люда розум'янена, весела, стала, стукає мені у вікно — і біжить на своє чергування.

Наймала людей за півлітри горілки. Там багато аліментщиків, туди присилають. Політичний — один, більше не можна. Отже, домовлялась з аліментщиками за горілку. Раз відчистять чи воду принесуть — півлітра горілки. Того потім покликають до КДБ і строго-настроено наказують: якщо він ще раз мені це зробить, то буде покараний. Не приїде вже. Хіба п'яний, згадає, що тут можна похмелитися, і йде.

Я тоді стала виходити із становища сама. А залежність мене страшенно мучила. Коли починалася завірюха, я одягалася — валянки, ватні штани, шапку, брала лопату, пробувала чистити. Але нікуди кидати, високо. То я стала топтати. Пухкий сніг, і так топчеться й при-

Кур'єр Кривбасу 5—6 '94

лягає. Топчу й топчу, топчу й топчу. 35 метрів мені треба до вулиці. Там почищують трактором.

Втомлюся. Зайду в хату. Посиджу. Вип'ю води, і знов їду, топчу. І, таким чином, у мене утворювався тунель, вузьенький, тільки на мою фігуру, пройти.

І то все сніг натоптувався вгору і такий тунель вже утворювався там повище вікон моєї хатинки. Обслуговувала себе сама. Не журилася. Цілий день, коли не виходила з хати, то писала, писала листи, заяви, писала скарги. Писала. Коли можна було йти надвір, я йшла, дорога та очищена, переходила на бухту Охотського моря. Прочищена ділянка ця, бо люди їздили за бензином, аж на той бік бухти. Я по тій бухті шпацірувала годину, дві. Спеціально проїздила машина КДБ, щоб поглянути на таке чудо, що воно одно марширує по тій кризі.

Я не давала волі своїй журбі і своєму песимізму. Я по натурі не песиміст, але в тих умовах можна здуріти. Та я кожного разу мобілізувала себе на прогулянку, на роботу і на молитву. Я вірю, що молитва і звертання до Бога мені допомогли вибути ту страшну неволю. Та місцевість зветься Аян-майський район, село Аян, жителів там дуже мало, 1800 чоловік, а літом тільки приїжджають ті, що за довгими рублями — будівництво і різні роботи. І живуть там сім'ями. Не було там одної жінки мого віку, щоб сама в хаті воювала з стихією і з КДБ. А з КДБ треба було воювати.

КДБ мене переслідувало. Уявіть собі, що коли МВС виділило це місце як місце заслання для політичних в'язнів на карті, виділило цю географічну точку, то й організували там службовий пункт КДБ. Було їх там 2 чоловіки, третій шофер, машина і машиністка місцева.

І та контора працювала. Машинка вистукувала. Вони роз'їжджали по містечку. Викликали людей. За мене всіх перепитали. Всіх проінформували, хто я. Але ж не інформували так, як то належить. Правду не казали, а казали, що я була в Західній Україні, що я належу до тих, що розстрілювали наших такі бійців красних, нищили. Хтось був дурний, що й повірив, а інші не вірили. Я попала в ту пору в Аян, коли люди не ставилися, можу сказати, до мене погано. Хтось, може, байдуже, хтось з співчуттям, а хтось з усміхом питався: «Неужели наша власть такая слабая, что эта женщина одна, а их два человека и

Надзиратель увів і каже — звернувся до людей: «Ну, ви нас все упрекдаєте, какиє мы бессердечные люди. Вот старушка — кто хочет уступить место?» Ніхто не поворухнувся і ніяк на це не відреагував. Він не довго намовляв, повернувся і пішов.

Я довго сиділа там на довгій такій лаві. Потім якесь худенька жіночка каже: ось тут вікно, то тут холодно, квартирка не засклена, може тут примоститися. Я була дуже рада. Хоч на мене трохи вітром дуло, але я в теплій одежині, тільки роззута, так там і лежала.

У мене високий тиск. Ліки привозять медсестри під віконце. Кожен підходить і каже сам, що в нього чи живіт, чи голова болить. Коло понять було обмежене, і вона видавала на свій розсуд, без огляду лікаря. Мені давали від тиску таблетки, як потім виявилось їх пити було не можна, бо в мене глаукома. Раунатин — то якраз мені страшенно шкодило. Ще забула вам сказати, що перед тим, як мене відправити у цю пересильну камеру, то я брала з собою ліки, мені не дозволяли. Але я сказала, що в мене глаукома, і я повинна тричі закапувати. «Придет сестра і закапаєт». А там хтось із хворих сидів і каже: «Коли ж та сестра буде. Коли приїде, коли й не приїде. Раз в день, то й слава Богу. А то ж — тричі». Хтось мене там підтримував. А цей мені надзиратель старший не дозволяв. Він уперся і я уперлась. А він тоді й каже: «В вас такая статья, что вы должны вести себя немного лучше, без таких резких требований. Вот тут приезжал один... Как же его фамилия? Слушай, Иван, ты не помнишь, как фамилия человека... Что-то на букву... Се... Се... Вот забыл, Вот он был какой выдержанный человек. Ну, что-то нужно было и когда мы сказали нельзя, он послушался». — «А я не могу послушаться. Мне нужно глаза закапывать». І доти вимагала, поки мені не дали ті каплі. Виявляється, то їхав Сверстюк через ту, їхню тюрму, і вони його запам'ятали. Розмову, манеру триматись (він стриманіший, очевидно, ніж ви у поведженні з органами? — В. С.). Так, він стриманий. Він вихований. Я з ними... (Ви не погамована, як всі жінки. Але ще й така ситуація — В. С.). Я не могла їх терпіти. Як вели слідство, вони писали протоколи. А я протоколів не писала. Ви уявляєте, щоб не писати протокол, треба було відновити собі це право. Але я мусила його відновити, бо у нас був договір між членами

української групи — не вести з ними протокол. Всі попередники наші вели протоколи, підписували слідство. Ми — мовчали. Матусевич ні одного протокола не підписав. Вони його по східцях пропускали, як я знаю. Лук'яненко — так само. Лук'яненко навіть на суді, уже коли його судили в селі, то він сказав: «Я вас прошу — заберіть мене в камеру, судіть без мене». Отакі були суди.

(Далі між нами перебіг такий діалог).

— Він же юрист, Лук'яненко? То він мав якісь підстави, законні, що це можна вести себе саме так.

— Так. Він адвокат. Він скінчив Московський університет, юридичний факультет. Його кінчав і Горбачов.

— Лук'янов.

— Лук'яненко навіть був секретарем партійного осередку. Він же член Компартії був.

— О-о-о! Так він великою шишкою міг бути. Йому б там десь до ЦК, Політбюро була доріжка, якби він ого... не познайомився може з вами?

— Вибачте, то ще треба належати до того клану. У них свій клан. Вони один одного підпирають. Бо через те ми й опинились у такому становищі, що сьогодні треба міняти все ЦК. Лишити може тільки одного Горбачова.

— То великі плани, — зі сміхом. — Одне діло було колись так замахнутися на Хрущова, і все-таки, як Ви ото з сестрою Вірою. А зараз бачите, до чого колективне керівництво дійшло.

— Ви знаєте, коли Хрущов їхав на дачу, то такий ескорт машин був. Як до нього доступитись можна?

— Увесь рух перекривався.

— Правда. Він їхав по Житомирській. То як до нього можна було підійти? Між іншим, я своєму слідчому казала: «Ну як практично? Я ж не безумна. Ми з сестрою не безумні, Ви ж вигадали це. Я ж не можу вам цього підтвердити. Давайте свідків». То слідчий Куценко казав мені таке: «Какиє нужно доказательства! Одно доказательство — ваше собственное признание». І вбивали з мене признання.

Ну, отже, сиділи ми на пересильці цілих два тижні, навіть більше двох. Люди кричали, вимагали, щоб швидше брали в етап. Умови були жахливі. В баню водили — сточна вода не сходила, по коліна в калюжі. Ми могли туди уласти. Далі. Ні виспишися. Я там познайомилася з таким контингентом! Я не знала людей! Я не знала нашого суспільства, пане Василю! Уважіть собі, я людина, що весь час займалася громадськими справами, або тоді,

коли я вчителювала у школі, або тоді, коли я працювала у Київській облспоживспільці, виїжджала в райони, я увесь час мала справу з людьми, я знала людей села, знала інтелігенцію, таких людей, які ходять на вечори, на концерти, знала їх у магазині, на вулиці, але я — не знала людей. І тут я побачила, що **хворе наше суспільство**. Там була одна молода дівка, яка на всю камеру, а нас там було багато, розповідала, що її засудили за проституцію. Що каже: «У мене було 25 свідків. Але треба було поставити 125 — то теж мало». Такі жахливі речі. Бачила юнок малих, яких ще не можна було судити, то вони відбули строки у колоніях для малолітніх, то їх якраз переворудили в табори. Я бачила тих дітей. І це діти Півночі, діти Росії. У них таких довгих, як у мене, етапів не було. В основному то люди, засуджені по бытовим строкам. Між іншим, цікавий момент я повинна вам підкреслити — вони відбувають строк, покарання у своїй республіці, а тільки особливо небезпечні злочинці бувають на далеких таборах. І до особливо небезпечних злочинців зараховували і людей, засуджених по політичних мотивах. Вони ніколи не відбувають покарання у себе на Україні, їх везуть у найдаліші регіони країни, у найтяжчому кліматичному відношенні, в постачанні і т. п. Люди там перебувають непристосовані до природних умов. Інша річ, якщо ти там народився. У генезі в них є той самозахист, тоді як ми того самозахисту не маємо. У таких умовах ми відбуavamo строки покарання і такі довгі етапи по перевозу нас. Найдовший етап. Я не знаю чи ще хто-небудь із найтяжчих злочинців мав етап 105 днів, такий, як у мене. Я в багатьох питала людей, скільки ви були на етапі. І коли я називала ту цифру, люди брались за голову: «Да что вы! Да не может быть таково!» Так от, таке було.

Отже, у Іркутську я довго була. Вреши, мені було дуже погано. У них не було і ліків, що я попросила. То я зажадала лікаря. Надзирателька ж казала: «За твоєю статтею, за якою я засуджена, я повинна бути в окремій камері. Ви допускаєте порушення, що ви мене поміщаєте в загальну камеру. Я не маю нічого проти, якщо я з ними сиджу, — це вже я адресувалась до своїх колег по нещастю, — але ви закон порушуєте, окрім того, що немає ні місця, нічого».

Викликала лікаря. Прийшов бравий такий молодець. Бравий, гарний чоловік. Як він скептично вислухав мене! З якою презирливістю він дивився на мене і казав мені: «Ви

еще с претензиями. Скажите спасибо, что вы в этой камере. А мы вас могли просто в одиночку, в карцер и сидели б вы там, в неотапленном помещении». — Так це було б порушенням закону! — я кажу. — «Так и что же нам делать! Войдите в наше положение, наша тюрьма рассчитана... (не пам'ятаю, на яку цифру, хотілося б назвати), но в ней содержится в 10 раз больше». Отже становище.

З Іркутська мене повезли в Красноярськ. У Красноярську мене взяли в лікарню. Саме взяли, бо мене уже засадили з потяга, вели попід руки, привели і я не дивилась, чи є стілець, чи лава, треба було стояти, доки пройдеш перевірку етапних документів, — я просто сідала, випрямляла ноги, хилила голову. Не то спати, не то вмирати — в отакому стані взяли мене до лікарні.

У них, видно, теж не було окремої камери. Вони щось придумали, але підселили до мене стукачку. Стукачка була доволі симпатична людина, намовила мене написати листи.

Каже... «Я тебе устрою. Я тут хожу...» І я зрозуміла, що вона тут «где-то, что-то» робить. І ця їхня стукачка в камері тільки спала, а перебувала більше там.

Я написала кілька заяв, кілька листів. Один лист я написала до Чарочкіної у психо-неврологічний диспансер республіканський, що мене комісувала. Другий написала до завідувачої відділом судової експертизи і корила, що я 5 днів була під стражею, що вона мене тримала там незаконно і що я 5 днів могла бути на волі. Я так мріяла про ту волю, про нашу «волю» в лапках. Я жалувала за 5 днями, а попереду у мене було п'ять з половиною років.

Отже, з цієї камери мене теж довго не брали. Етапний начальник не хотів брати. Нарешті, мене на показ вивели. Подивився він на мій бадьорий вигляд, бо 75 — це вже, здається, що треба попід руку вести, і дав добро.

Так, Ніколаєв на Амурі, де я відбула більше місяця, одна в камері, після дезинфекції клопів і різної нечисті. Не провітрене приміщення. Не знаю, як я тільки витримала.

Потім Хабаровськ. Зустріч ще з одним слідчим. Йому цікаво було подивитися на політичну, яка їде в 75 років, з якою метою її везуть. І я не хотіла з ним говорити, не хотіла сваритися.

Погода на Аян була не льотна. На Аян два транспорту: або літаком — це цілий рік, або пароплавом — тільки під час навігації (найкоротший час — це 2—3 місяці). Отже,

на літак я не попала через погоду.

Тоді — на пароплав, до Аян.

Хата — 300 метрів від берега Охотського моря. На великій широкій вулиці Вострецова. Якутська хата, що її треба було цілих 3 місяці ремонтувати, щоб лишитися у ній зимувати. Сама я там була. І то мені пощастило, бо якути мають хату невеличку, а більші сіни, в яких вони тримають зимою свою худобу. Ці сіни заложені були рубленими дровами. Вони мене рятували в часи заметів, коли хата моя стояла, як стіг серед поля, як коцугура снігу. Я залишалася по кілька днів закрита, без виходу надвір. Бочка одна з водою в хаті, а друга, порожня, до вулиці ближче, 35 метрів. У добру погоду в бочку води заливали. А її треба було миттю переносити, 20 відер в хату, бо замерзне. Траплялися й перебої, коли треба набирати воду нову, у тебе третина бочки, — погода зміниться: тиждень мете, а другий — треба ждати, поки тебе відгорнуть, відкопають у снігу.

Мені були такі випадки, що вітер пошкоджував електрику, і я залишалася у хаті без світла. Палила свічку. Вікна занесені. Двері занесені і я одна в тій хаті і не знаєш, коли ти вийдеш на світ. Це над дорогою хата. І люди, йдучи, питали: «Чи вона там є? Чи вона жива?» Сусіда казав: «Та, мабуть, жива, бо вчора ще з димаря дим ішов». Отак я сигналіла людям про те, що я ще жива.

Раз моя Людочка, що працювала в магазині, розсердилася на моїх сусідів, коли сказали «та ще жива — учора диміло». «Та ви ж мужчини, взяли б та й відкопали її». Взяла лопату, і я чую, як хтось горне сніг. Раптом сніг з вікна спадає. Світ божий надворі! Світло. І Люда розум'янена, весела, стала, стукає мені у вікно — і біжить на своє чергування.

Наймала людей за півлітри горілки. Там багато аліментщиків, туди присилають. Політичний — один, більше не можна. Отже, домовлялась з аліментщиками за горілку. Раз відчистять чи воду принесуть — півлітра горілки. Того потім покликають до КДБ і строго-настрою наказують: якщо він ще раз мені це зробить, то буде покараний. Не прийде вже. Хіба п'яний, згадає, що тут можна похмелитися, і йде.

Я тоді стала виходити із становища сама. А залежність мене страшенно мучила. Коли починалася зіврюха, я одягалася — валянки, ватні штани, шалку, брала лопату, пробувала чистити. Але нікуди кидати, високо. То я стала топтати. Пухкий сніг, і так топчеться й при-

Кур'єр Кривбасу 5—6 '94

лягає. Топчу й топчу, топчу й топчу. 35 метрів мені треба до вулиці. Там прочищають трактором.

Втюлюся. Зайду в хату. Посиджу. Вип'ю води, і знов іду, топчу. І, таким чином, у мене утворюється тунель, вузький, тільки на мою фігуру, пройти.

І то все сніг натопувався вгору і такий тунель вже утворювався там повище вікон моєї хатинки. Обслуговувала себе сама. Не журилася. Цілий день, коли не виходила з хати, то писала, писала листи, заяви, писала скарги. Писала. Коли можна було йти надвір, я ішла, дорога та очищена, переходила на бухту Охотського моря. Прочищена ділянка ця, бо люди їздили за бензином, аж на той бік бухти. Я по тій бухті шпацірувала годину, дві. Спеціально проїздила машина КДБ, щоб поглянути на таке чудо, що воно одно маршрує по тій кризі.

Я не давала волі своїй журбі і своєму песимізму. Я по натурі не песиміст, але в тих умовах можна здурити. Та я кожного разу мобілізувала себе на прогулянку, на роботу і на молитву. Я вірю, що молитва і звертання до Бога мені допомогли вибути ту страшну волю. Та місцевість зветься Аяно-майський район, село Аян, жителів там дуже мало, 1800 чоловік, а літом тільки приїжджають ті, що за довгими рублями — будівництво і різні роботи. І живуть там сім'ями. Не було там одної жінки мого віку, щоб сама в хаті воювала з стихією і з КДБ. А з КДБ треба було воювати.

КДБ мене переслідувало. Уявіть собі, що коли МВС виділило це місце як місце заслання для політичних в'язнів на карті, виділило цю географічну точку, то й організували там службовий пункт КДБ. Було їх там 2 чоловіки, третій шофер, машина і машиністка місцева.

І та контора працювала. Машинка вистукувала. Вони роз'їжджали по містечку. Викликали людей. За мене всіх перепитали. Всіх проінформували, хто я. Але ж не інформували так, як то належить. Правду не казали, а казали, що я була в Західній Україні, що я належу до тих, що розстрілювали наших такі бійці красних, нищили. Хтось був дурний, що й повірив, а інші не вірили. Я попала в ту пору в Аян, коли люди не ставилися, могли сказати, до мене погано. Хтось, може, байдуже, хтось з співчуттям, а хтось з усміхом питався: «Неужели наша власть такая слабая, что эта женщина одна, а их два человека и

Кур'єр Кривбасу 5—6 '94

двоє, ще, і ще уборщица есть, подумайте, сколько людей! И когда же кончится ваш срок?» А були й такі, п'яні, що кидали на мене каміння. Я таки тікала, бо боялась, щоб в голову не попало. Але то не було часто. Якось раз чи двічі. Був один, коли я вечером, перед сном обов'язково виходила робити моціон, якщо то робота дозволяла, то ганявся за мною.

За продуктами я ходила в магазин. Все то було привозне. З Кабаровська. Стояли черги. Людей набивалося багато. І я ж там у черві одержувала продукти. То люди один одного знають, а серед них була чужинкою — випитували: хто це, що це. Хто знав, казали: «Та, запланка, навічно». Вважали, що я приїхала в Аян навічно. Я це чула. Я — не навічно. Собі поставила — вернутися додому. Вживала всяких заходів, щодо фізичного тренування, психічного, моральну підтримку мала від людей, які мені багато писали. Львів'яни писали. Родича Горинів писала. Москвичі мене підтримували. І дуже підтримувала мене діаспора українська. І німці. Як не дивно. Німецька ФРН вислала мені дуже багато бандеролів — таке-сяке, ніяке, але ті бандерольки були потрібні, що мене пам'ятають, вгають. Прислала листи і в Кабаровський край — до влади зверталися, зверталися до прокуратури, і прокуратура мусіла цікавитися моїм станом і моїм забезпеченням.

Я зверталася в суд. Був там такий суддя Стус, українець, який колись за довгими рублями приїхав та й залишився до пенсії. І Стус мені співчував. Навіть Стус мені казав: «Якби я мав можливість, то ми би із лікарнею вирішили — уай би вони дали такий документ і ми проведемо вас на комісію, на звільнення». Я його заспокоїла, що це не допоможе, і це виключено.

Був там такий прокурор. Суворов. Цікавий чоловік. І ми з ним часом зустрічалися. У нього було мало роботи, а я заходила із якоюсь скаргою на КДБ, то мою переписку забирали, то посилку вилучали, то щось такого. І коли ми з ним роззнайомилися, подовгу розмовляли. Він мені так критикував Радянську владу і ці органи КДБ, і скільки вони коштують деожаві, і ті, що надо мною, у цьому пункті аянському, і як це відбивається на наших фінансах. Так широко відверто говорив, що одного разу я слухала його і дивувалася, бо я навіть на волі не звичайно собі дозволяла у такий спосіб говорити. Считала:

«А ви не боїтеся, що ви мені оте так розкажете». А він каже: «Кто вам поверит! Никто не поверит. Я совершенно спокоен. Кроме всего остального». Тобто він мені по правді співчував, і він мені допоміг, коли забирали у мене листи. Листи перевіряли і ті, що приходили, і ті, що я одсилала. І дуже мало моїх листів доходило на волю.

Будучи в Аяні в засланні, щоб вибратись відтіля, а можна тільки літаком, я ще була й під наглядом. Я ще кожного місяця мусіла в міліцію приходити відмічатись. А були такі дні, що не вилізеши, то мені ще і докоряли: Ви почему не пришли вовремя? Отже, я ходила і в міліцію, і жартувала: «Міліція моя мене береже». — «Может вам тут щось помощи треба», — кажу. — «А що?» — «У вас тут такі брудні вікна. Треба помити». — «Спасибо, что сказали. Вот у нас будут сидеть — обязательно надо будет помыть окна и двери».

У них, в багатьох цих начальників, під шклом був портрет Леніна, вибачте, я помилилася — портрет Сталіна. Це мене страшенно обурювало. І в нашого паспортиста — він окремо сидів, треба було до нього йти з другого боку будинку, — портрет Сталіна під шклом. Він на нього цілий день — сидів, працював — милувалася. Я обурилася. Пояснила йому. От мине якийсь час недовгий, як вам буде соромно, що ви ото його під шклом маєте. Сьогодні, думаю, що вони мене згадують. Уже ніхто з них не тримає у себе Сталіна під шклом. Але як в душі всі мріють про жосткий порядок. Всі мріють про тверду руку. Демократія коле в носі. Демокра-

тизму не можуть знести ці люди. Чи можуть вони перебудуватися і чимими людьми роботи перебудову? Всі ж вони лишилися на тих старих місцях.

Я кілька разів лежала в лікарні. Навіть по кілька місяців. Наші лікарі такої були кваліфікації, що і діагноз правильний поставити не могли, але розуміли, що це серцева недостатність велика.

Коли мене обстежили в Австралії перед операцією ока, то виявилось, що я перенесла три інфаркти. Два інфаркти я знаю, що я перенесладесь, очевидно, в Аяні. Я сама собі дивуюся, що я така була хвора і що я мала таку силу повернутися.

Я добула той строк. Але ні одного для більше. Мені пощастило на цей раз — була льотна погода. Перед самим моїм кінцем, незадовго, сказав мені наш міліціонер, дільничий, отак проходивдесь, ніби не спеціально, але ми зустрілись з ним, теж, як я зрозуміла, не випадково, він мені сказав: «Я вас повезу. Вы же освободитесь отсюда будете. Да хотяб проверит вас, ваше психическое здоровье». Я пам'ятаю, то було 1 квітня. Звільнялася я 5 листопада. Я йому сказала: «Сьогодні 1 квітня. Ви жартуете зо мною». — «Нет. Но и не надо об этом больше говорить. Він хотів мене застерегти. Уявіть собі, звичайний дільничий міліціонер, що п'яних волоче за шиворот, мав все-таки якусь людську подобу часом, він співчував мені і попереджав. Отже, я була дуже насторожена.

[Закінчення в наступному номері].

В один абзац

У Кривому Розі відбувся черговий фестиваль «Горизонти джазу-94». Приїхали на нього музиканти з Донецька, Дніпропетровська, Криму, а також з Росії.

* * *

Дніпропетровській видавці-ентузісти вагітні новою музичною газетою «Драйв». Пологами керуватиме продюсерський центр «Любченко і КО». Планується розповсюджувати видання на сході та півдні України.

* * *

У Сімферополі відбулися уста-

новчі збори Кримської Спілки незалежних журналістів, до складу якої увійшли представники радіо, телебачення, загальноукраїнських та місцевих газет демократичного спрямування.

* * *

Велика рада низового війська Запорізького вирішила поставити хрест на неоплачуваному ентузіазмі свого отамана Олега Андрищенка і встановила йому місячну платню у розмірі 1 мільйона карбованців, яка формуватиметься з членських внесків. Козаки одностайно дійшли висновку, що працювати на громадських засадах несерйозно.